

Lietuvos istorijos institutas
Klaipėdos universitetas
Vilniaus universitetas

L I E T U V O S

ARCHEO *logija* 28

*Skiriama
Vytauto Urbanavičiaus
70-mečio jubiliejui*

VILNIUS 2005

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Rimantas Jankauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto*
Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vladas Žulkus
(*Klaipėdos universitetas*)

Jurgita Žukauskaitė (*ats. sekretorė*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

LIETUVIŲ ETNINĖ RIBA RYTUOSE XI–XIV A. (2. RAŠYTINIŲ ŠALTINIŲ DUOMENYS)

LAURYNAS KURILA

IVADAS

Archeologijos mokslas yra pagrindinis, tačiau toli gražu ne vienintelis šaltinis tyrinėjant etninius procesus Lietuvoje II tūkst. pirmaisiais amžiais. Šiaip ar taip, archeologiniai paminklai yra nebylūs praeities liudininkai. Jų informatyvumas priklauso tiek nuo sunykimo laipsnio, tiek nuo tyrinėjimų apimties ir kokybės, tiek nuo subjektyvaus mūsų interpretavimo. Rašytiniai šaltiniai, be abejijo, nesuteikia tiesioginių žinių aptariamuoju klausimu. Tačiau jie perteikia amžininkų žinias bei, kas itin svarbu, padeda suvokti pačios to meto etniškumo sąvokos turinį. Todėl rašytinė informacija vertintina kaip svarbus pagalbinis praeities etninių santykių tyrinėjimų šaltinis.

Antroji straipsnio dalis skirta rašytinių šaltinių teikiamiams duomenims, padedantiems atkurti lietuvių ir rytų slavų etninę ribą. Darbas nepretenduoja į menkai žinomų dokumentų paieškas ar išsamią jų analizę. Praktiskai apie kiekvieną aptariamą šaltinį yra susikaupusi didžiulė istoriografija. Dauguma jų plačiai naudojami Lietuvos istorijos tyrinėtojų. Rašytiniai šaltiniai čia nagrinėjami tiktais vienu siauru aspektu – kokių duomenų jie suteikia lietuvių ir rytų slavų gyventų teritorijų ribai nustatyti. Vienas tyrimo tikslas – palyginti archeologijos ir rašytinių šaltinių informaciją. Todėl apsiribojama lietuvių (siauraja prasme) etnoso, su kuriuo tapatinama Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, rytinių ribų aptarimu.

Ankstyviausi šaltiniai, minintys Lietuvą, t. y. teritoriją, su kuria sietinas lietuvių etnosas, yra labai fragmentiški ir palyginti vėlyvi (XI a. pradžia). Tik nedidelė jų dalis sukurti iki Lietuvos valstybės susidarymo (XIII a. pirmosios pusės). Dėl šios priežasties tenka apsiriboti kiek vėlesniu laikotarpiu nei pirmojoje šio straipsnio dalyje, skirtoje archeologijos teikiamiams duomenims. Darbe nagrinėjamo laikotarpio pradžią apibrėžia pirmųjų rašytinių šaltinių pasirodymas, pabaigą – Lietuvos krikštas (1387 m.). Žinoma, šių schematiškų chronologinių rėmų,

apimančių valstybės formavimosi periodą ir pagoniškajių etapą, neketinama griežtai laikytis.

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Lietuvos istoriografijos pradžia galima laikyti XVI–XVII a. istorikų veikalus (kai kurie jų bus aptarti tolesniam skyriuje). Tačiau rimtesnių istorinių tyrinėjimų pasirodė tiktais XIX a. Šiuo metu daugiau ar mažiau romantinės dvasios paveiktas Lietuvos istorijos koncepcijas pateikė nemenkas būrys autorų. Kai kuriuose istoriniuose ar kraštotyriniuose darbuose glaučiai paliečiamas ir lietuvių etninių ribų klausimas (Baliński, Lipiński, 1846, p. 110–112; Kraszewski, 1847, p. 69–70). Visgi neretai vieninteliu kriterijumi tampa Lietuvos ir Baltarusijos paribio gyventojų vartojama kalba. Be to, šiuose darbuose trūksta chronologinės analizės.

Trumpame straipsnelyje „tikrosios Lietuvos“ ir slavų genčių ribas aptarė T. Narbutas. Autorius pabrėžia, kad nustatyti jas nėra lengva, nes kronikos apie tai žinių nesuteikia. Be to, ilgą laiką slavų žemės priklausė Lietuvos valstybei. Todėl tenka remtis etnografine medžiaga ir kryžiuočių kelių aprašymais. Rytinė etninių lietuvių žemų ribą T. Narbutas veda per Juodosios Ančios upę iki jos santakos su Nemunu, Beršta, Paditvi, Žižmos aukštupi, palei Ašmenėlę iki Neries, Svyrių ezerą, Pastovių bei Dysnos pavietų sieną iki Kuršo (Narbutt, 1853, p. 268). Tai – bene pirmasis darbas, kuriame bandoma remtis istoriniaisiais dokumentais. Tačiau išvados lieka neparemtos konkrečiais šaltiniais.

Keliais sakiniams lietuvių gyventos teritorijos pietrytinės ribas aptarė ir S. Daukantas. Autorius manymu, teiginys, kad lietuvių gyventa tiktais dešiniajame Neries krante, skamba neįtikinamai. Tokiu atveju lietuviai nebūtų sugebėję XI–XIV a. užimti toli pietuose esančių slavų žemių. Lietuvų teritorijos ribą S. Daukantas linkęs nukelti iki Pripetės. Čia gyvenusius lietuvius esą norėjės išstumti

Jaroslavas (Daukantas, 1976, p. 61–62). Tokie tvirtinimai, be abejo, menkai istoriškai pagrįsti. Tačiau pats bandymas etninę ribą nustatyti remiantis rašytiniais šaltiniais, o ne kalbos paplitimu, yra įdomus.

Keletas darbų, nagrinėjančių etninę situaciją Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje, pasirodė XX a. I ketvirtuje. Dalis jų veikiau laikytini ne istorinėmis studijomis, o etnografinėmis-kraštotoyrinėmis apžvalgomis, kuriose aptariama ir etninė to meto gyventojų priklausomybė (Kapiski, 1904, c. 7–8). Pirmasis iš lietuvių mokslininkų Lietuvos istorinę geografiją išsamiau nagrinėjo P. Klimas. Jo darbe pateikiama etninių grupių santykų Lietuvoje analizė atspindi patriotinę dvasią. Stengiamasi išryškinti etninių lietuvių reikšmę Lietuvos istorijoje, pabrėžti lietuvių išlaikytą savitumą. P. Klimas svarbiausiu etniniu požymiu taip pat laiko kalbą (Klimas, 1917, p. 7), tačiau, aptardamas lietuvių ir baltarusių paribę, daugiausia remiasi duomenimis apie gyventojų tikėjimą. Šiaurės rytuose etninę lietuvių ribą jis veda per Zarasus, Turmantą, Drūkšius, Apsus, Vidžius. Dysnos ir Vileikos pavietai bei Švenčionių pavieto pakraštys gyvenami slavų. Toliau riba driekiasi per Smurgainius, Ašmeną, kiek į vakarus nuo Tabariškių ir Turgelių, per Graužiškes, Alšėnus, Trobas, Lazdūnus, dešiniuoju Nemuno krantu (ten pat, p. 36–37, 41, 48, įkilia gale). P. Klimo darbe medžiaga apžvelgiama nuosekliai, remiamasi patikimais gyventojų surašymų duomenimis. Tačiau tame trūksta istorinės sienų raidos analizės.

Atskirą studiją tautybių santykiams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje paskyrė J. Jakubovskis (originalo kalba ji išleista 1912 m.). Autorius stengesi įvairiaisiais aspektais atskleisti etninių lietuvių vaidmenį Lietuvos istorijoje, apžvelgti lietuvių ir baltarusių (gudų) santykius, pabrėždamas darnų dviejų etninių grupių sugyvenimą. Remdamasis dvarų inventorių pavardžių sąrašais, jis teigia, jog XVI a. Trakų bei Vilniaus apskritys dar buvo gyvenamos lietuvių (gudų į pastarają prisikėlė tiktais Jono Kazimiero laikais). Taip pat lietuviškos buvo ir Ašmenos apskritys vakarinė dalis iki Alšėnų ir Trobų bei Lydos apskritys šiaurinė dalis. Vileikos ir Dysnos apskrityse greičiausiai jau gyventa slavų. Seniau etninė riba buvusi dar toliau į rytus. Slavų veržimasis į lietuvių teritorijas truko apie 1000 metų (Jakubovskis, 1921, p. 5–7). Autorius pabrėžia, kad bažnytinės slavų kalbos vartoja- mas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo etninio slaviškumo rezultatas. Todėl pagrindiniu etniniu kriteriju mi jis laiko kataliku (anksčiau – pagoniu) ir stačiatikių tikėjimą (ten pat, p. 12–13).

Tarpukariu rimčiausias Lietuvos istorijos studijas pateikė lenkų mokslininkai. H. Lovmianskio darbas „Studija apie Lietuvos visuomenės ir valstybės genezę“ buvo kokybiškai naujas žingsnis Lietuvos valstybės susidarymo tyrinėjimuose, pranokęs ne vienos šalies atitinkamą

istoriografiją (Gudavičius, 1997, p. 10). Vienas skyrius I studijos tome paskirtas baltų gyventomis teritorijoms ir genčių riboms ikivalstybiniu ir ankstyvuju istoriniu laikotarpiu (Łowmiański, 1931, p. 47–72). H. Lovmianskis savo išvadas grindė originalia metodika – šlėktų skaičiaus atskirose teritorijose analize. Ši visuomenės dalis formavo si aktyvių lietuvių kovos veiksmų laikotarpiu. Vietovės, kuriose šlėktos sudaro palyginti didelę visuomenės dalį, autoriaus manymu, buvo apgyvendintos ne vėliau kaip XV a. pradžioje (ten pat, p. 44). Lietuvių-slavų paribę autorius linkęs brėžti per XII–XIII a. šaltinių minimus rusų miestus, sudariusius gynybinę liniją: Lohoiską, Zaslavlį, Minską, Naugarduką, Slonimą, Volkoviską. Prie Dauguvos slavų gyvenami plotai siekė Polocko Kunigaikštystės vakarinę ribą. Tuo tarpu tarp Polocko ir Minsko egzistavo dykra (ten pat, p. 53). Rytuose etninė riba driekėsi per Švenčionis, Kaltinėnus, Salas, Gervėčius. Pietryčiuose lietuvių teritorija nesiekė Vijos. Krėvos, Svyrių bei Geranainių pavietai iki XIII a. antrosios pusės buvo negyvenami (ten pat, p. 58).

H. Paškiewičius didelėje studioje aptaria Lietuvos santykius su Rusija pradedant X–XI a. Įvade pateikiama lietuviams priklausiusios teritorijos ribų analizė. Čia autorius daugiausia remiasi H. Lovmianskio išvadomis. Pakartojamas šio istoriko teiginys, kad Krėvos, Svyrių bei Geranainių pavietuose bei apie Breslaują iki XIII–XIV a. tarp lietuvių ir rusų buvusi negyvenama dykra. Vėliau ji apgyvendinta iš abiejų pusų. Pietryčiuose lietuvių negyveno piečiau Merkio, rytuose jų teritorija neabejotinai siekė Dysnos aukštupį ir Svyrius. Lietuvos valstybės susidarymo metu rusų gyventa Nemuno, Neries ir Berezinos aukštupiuose (Paszkiewicz, 1933, p. 5–7).

Tarpukario Lietuvos istorikų darbuose aptariamoji problema nagrinėta menkai. Šio meto Lietuvos istoriografija gerokai atsiliko nuo Lenkijos lygio, jai dažnai trūko analitinio požiūrio. Kalbant apie prieistorinius laikus, neretai painiotos „lietuvių“ ir „baltų“ sąvokos. Apibendrinančiuose Lietuvos istoriją darbuose tiktais probėgomis apžvelgiama lietuvių gyventų plotų ribos, pernelyg nesigilinant į jų chronologinę kaitą. P. Alekna nurodo lietuvius rytuose gyvenus iki Gardino, Naugarduko, Svyrių, Alšėnų (Alekna, 1919, p. 4). I. Jonynas sieną tarp Lietuvos ir Polocko lokaliuoja Vileikos apskrityje, palei Naručio ezerą, palei Nemuną iki Gardino (Jonynas, 1928, p. 11). A. Šapoka teigia, jog ikivalstybiniu laikotarpiu lietuvių rytinės sienos nėra aiškios. Lietuvių gyventa Neries aukštupyje, jie „...artėjo prie Berezinos aukštupio ir prie Dysnos...“ (Šapoka, 1936, p. 21).

Keletas darbų, kuriuose aptarta lietuvių ir rytų slavų etninių ribų problematika, pasirodė po II pasaulinio karo. Nedidelis skyrelis besikuriančios Lietuvos valstybės sie-

nomis paskirtas V. Pašutos studijoje „Lietuvos valstybės susidarymas“ (Pašuta, 1971, p. 253–259). Autorius gana smulkiai aptarė metraščių žinias apie lietuvių ir Rusios santykius, karinių konfliktų kryptis. Vis dėlto išsamesnės rytinės sienų analizės darbe nepateikiamą. Dauguma kitų tyrinėtojų patikimiausiais kriterijais etninėms riboms nustatyti laiko vietovardžių, asmenvardžių paplitimo bei gyventojų konfesinės priklausomybės analizę (Klimčiukas, Vidugiris, 1981; Гаучас, 1988). Pastarieji du kriterijai padeda rekonstruoti etninę situaciją ne anksčiau nei XVI a., kuomet atsiranda duomenų dvarų inventoriuose.

Iki šiol išsamiausiai lietuvių ir rytų slavų etnines ribas nagrinėjo J. Ochmanskis. Autorius pateikia išsamą istoriografiją (Ochmański, 1980, p. 122–129), aiškiai suformuluoja tyrimo metodiką. Pabrėžiama kompleksinio metodo – įvairių mokslo sričių duomenų naudojimo – svarba. J. Ochmanskis analizuojant lietuvių ir slavų pasienio pilį topografiją, sugretindamas ją su istoriniais duomenimis. Pagrindinės slavų tvirtovės, įsiskverbusios į lietuvių šiaurės rytų teritoriją, buvo Breslauja ir Drūkšiai. Joms atsvarą sudarė lietuvių Mažulonių pilis. Priešais į rytus nuo Lietuvos buvusį Medilą stovėjo lietuvių Svyriai. Pietvakiniame pasienyje pagrindiniai slavų punktai buvo Minskas, Zaslavlis, Gorodecas. Kelius į Lietuvą iš jų gynė lietuvių Bokštai bei Krėva (ten pat, p. 131–134). Slavų ekspansija į vakarus vyko keturiomis pagrindinėmis kryptimis: Breslaujos, Medilo, Neries ir Berezinos (ten pat, p. 148). Kolonizuotos sritys Lietuvai vėl atiteko XII a. antrojoje pusėje–XIII a., išaugus lietuvių galiai. Mindaugo suvienyta Lietuvos valstybė jungė etnines lietuvių ir mišrias lietuvių-slavų žemes (ten pat, p. 138).

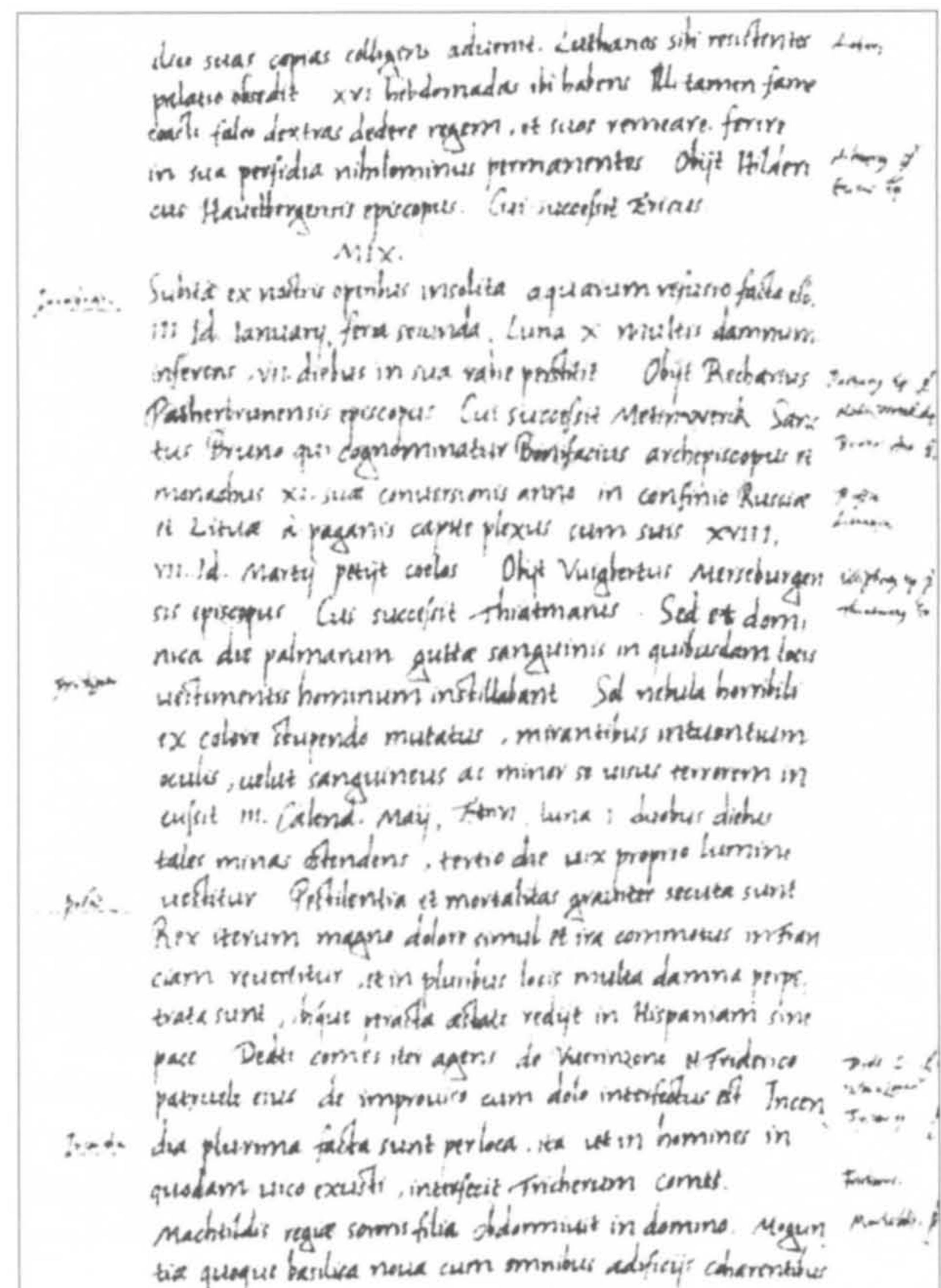
Pastaruojamais metais remdamasis rašytiniais šaltiniais etninės lietuvių teritorijos rytines ribas aptarė T. Baranauskas. Autorius nurodo konkrečius dokumentus, suteikiančius duomenų šiuo klausimu, bei nurodo vietoves, neabejotinai priskiriamas Rusiai. Pastebima, kad ankstesni tyrinėtojai (J. Ochmanskis, P. Gaučas) pernelyg „išplėtė“ etninės Lietuvos teritoriją (Baranauskas, 2002, p. 6–7, pav. 1). Dauguma T. Baranausko nurodytų šaltinių pasiremta ir šiaime straipsnyje.

Kaip matyti, daugelis istorikų, nagrinėjusių lietuvių etnines ribas, labiau linkę pasikliauti duomenimis apie lietuviškų vietovardžių paplitimą, gyventojų vartojamą kalbą bei konfesinę priklausomybę. Rašytinių šaltinių teikiama informacija lieka nepakankamai įvertinta. Išskyrus pavienius bandymus pasinaudoti atskirų dokumentų žiniomis (Jakubowski, 1907, p. 31; Ochmański, 1980, p. 136–137, 154–155, 189–192), minėtasis T. Baranauskas straipsnis iš esmės yra vienintelis bandymas nustatyti Lietuvos rytinę ribą, remiantis išskirtinai rašytiniais šaltiniais.

RAŠYTINIŲ ŠALTINIŲ APŽVALGA

Lietuvos vardas pirmąkart paminėtas 1009 m. Kvedlinburgo analuose (1 pav.), aprašant šv. Brunono misiją ir mirtį (Scriptores, 1861, p. 237). Čia teigama, kad misionierius buvo nužudytas Lietuvos (*Litua*) ir Rusios pasienyje. Patikimesnių žinių įvykiui lokalizuoti nei šiame, nei kituose šaltiniuose praktiškai nepateikiamas. Šv. Brunono misijos paminėjimas Kvedlinburgo analuose iš esmės nieko nepasako apie lietuvių-rusų paribę. Šiuo požiūriu šaltinis įdomus tuo, kad pirmąkart apskritai užsimenama apie tokio paribio egzistavimą.

Tas pats įvykis minimas ir daugelyje vėlesnių bei informatyvesnių šaltinių, kurie skirstomi į tris grupes: Viperto pasakojimą, Petro Damianio pasakojimą (itališkąją versiją) ir saksoniškąją versiją (jai priklauso ir Kvedlinburgo analai) (Bieniak, 1969, p. 189). Beje, dauguma jų Lietuvos vardo nemini, o šventojo žūties vieta nurodo Prūsiją. Tai leido daugeliui apie šv. Brunoną rašiusių autoriu jo misiją lokalizuoti prūsus arba jotvingių žemėse (Bialuński, 1998, p. 5–9). Kita vertus, turint omenyje tai,

¹ pav. Kvedlinburgo analų XVI a. nuorašo puslapis, kuriame minima šv. Brunono mirtis (Jučas M., Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos. Vilnius, 2000, p. 23).

kad misiją rėmė lenkų kunigaikštis Boleslovas Narsusis, prūsų vardo atsiradimo šaltiniuose aplinkybės atrodo gana suprantamos. To meto Lenkijoje prūsų vardu buvo vadintinos visos baltų gentys (Gudavičius, 1996, p. 118). Atvirkštinį modelį – Lietuvos vardo figūravimą analuose, kalbančiuose apie XI a. pradžios Prūsiją – paaiškinti būtų gerokai sudėtingiau.

Pasak kronikininko Titmaro Merzeburgiečio, po misionieriaus žūties Boleslovas Narsusis išpirko jo palaikus (Scriptores, 1861, p. 238). Taigi tarp šv. Brunono lankytos bendruomenės ir Lenkijos būta tam tikrų tiesioginių ryšių. Netiesiogiai tą patvirtintų ir faktas, kad vienintelis gyvas išlikęs misijos dalyvis kapelionas Vipertas, nors ir apakintas, sugebėjo sugrižti atgal (Monumenta, 1864, p. 230). Sunkiai tikėtina, kad misija būtų vykusi nepažįstamo pagoniško krašto gilumoje. Šie faktai leistų spėti šv. Brunoną žuvus netoli tuometinės Lenkijos sienų, veikiausiai ne daugiau nei kelių dienų žygio atstumu. Lietuvos (siauraja prasme) žemė su Lenkija XI a. nesiribojo. Pirmasis rašytinis Lenkijos dokumentas, vadintinas „Dagome iudex“ (991/992 m.), kuriuo Mieško I paveda savo valstybę Popiežiaus globai, jos šiaurės bei rytų kaimynais nurodo tiktais Prūsiją ir Rusią (Kurbisówna, 1962, p. 394–395). Todėl misijos lokalizacija Jotvoje neatmestina. Tikėtina ir Rusios–Lietuvos–Jotvos (Ivinskis, 1978, p. 119) paribio versija. Misionieriaus žūties vietą tik salyginai galima laikyti pietrytinė lietuvių etninės teritorijos riba.

Taigi šv. Brunono misijos lokalizacijos klausimas tiesiogiai susijęs su jotvingių ir lietuvių gyventų teritorijų problematika, dėl kurios bendros nuomonės dar neturi nei archeologai (Tautavičius, 1966; 1994, p. 7–10; Šimėnas, 1997, p. 4; Седов, 1968; Астрапускас, 1989, c. 75–76, рис. 3; Квятковская, 1998, c. 26–28, рис. 1), nei istorikai ar kalbininkai (Zajackowski, 1941, p. 388; Kamiński, 1953, p. 60–62; Nalepa, 1964, p. 45–46, Zinkevičius, 1987, p. 40–44). Šiuo klausimu tam tikrų žinių randame vėlesniuose šaltiniuose. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ minima, kad 1295 m. žygio į Gardiną metu Ordino broliai „...apiplėšę Nemuno pakrantėje vieną lietuvių kaimą...“ (Dusburgietis, 1985, p. 234). Gardinas kaip Lietuvos dalis ar lietuvių gyvenama vietovė minimas ir daugelyje kitų šios kronikos vietų (ten pat, p. 197, 238, 249, 257, 324). Taigi bent XIII a. lietuviams priklausė dešinysis Nemuno krantas.

Svarbios informacijos apie šv. Brunono žūtį suteikia palyginti vėlyvas (apie 1400 m.) šaltinis „Šv. Brunono, vyskupo ir kankinio, gyvenimas“, kuriamo pasirodo nauja detalė – teigama, kad nukirsta šv. Brunono galva buvo įmesta į Alstros (Alstra) upę (Monumenta, 1934, p. 1366). Ši hidronimą bandoma sieti su kairiuoju Molčadės intaku Jatra (Aitra), kairiuoju Neries intaku Udra (Audra, Aldra) (Gudavičius, 1983, p. 80; Savukynas, 1999, p. 14–15) ar

netgi su Strėva (Bialuński, 1998, p. 19). Pastarasis spėjimas atrodo mažiau įtikinamas – vargu ar misija galėjo vykti taip toli Lietuvos žemėje.

Apibendrinant negausius duomenis galima daryti tik tai prielaidą, kad šv. Brunono žūties vietas reikėtų ieškoti dabartinėje Vakarų Baltarusijoje (galbūt Naugarduko apylinkėse). Šaltiniai, užsimenantys apie Lietuvos ir Rusios paribį, neabejotinai kalba apie pietinę šio paribio dalį.

XI a. viduryje Lietuvos vardas pasirodo Rusios metraščiuose. Šios trumpos žinutės dažniausiai susijusios su kariniais konfliktais. Nestoro „Būtuju laikų pasakojime“ minimas didžiojo kunigaikščio Jaroslavo žygis į Lietuvą 1040 (6548) m. (Полное, 1846, c. 66). Apie kitą rusų puolimą 1044 (6552) m. pasakojama Naugardo metraštyje (Полное, 1841, c. 211). Tame pačiame „Būtuju laikų pasakojime“ Lietuva minima tarp Rusiai mokėjusių duoklę kraštų, beje, priskiriant ją „kitomis kalbomis kalbančiųjų“ (иными языками) kategorijai (Полное, 1846, c. 5). Ši žinutė veikiausiai atspindi XII a. pradžios, kuomet sudarytas metraštis, situaciją. 1131 (6639) m. Lavrentijaus metraštis mini didžiojo kunigaikščio Mstislavo rengtą Lietuvos puolimą (ten pat, 1846, p. 132). Greičiausiai tas pats žygis, tik 1132 (6640) m. data, kiek plačiau aprašomas ir Hipatičiaus metraštyje. Jo metu kraštas esą buvęs stipriai nuniokotas, tačiau grįžtančius atgal kijeviečius užpuolę lietuvių pridare jiems didelių nuostolių (Полное, 1843, c. 293). Kaip matyti, žygius (bent jau pakliuvusius į šaltinius) rengė pats didysis Kijevo kunigaikštis, todėl iš žygii į Lietuvą aprašymu nederėtų daryti išvadą apie pastarosios ribas rytuose. Tai, kad tarp Rusios duoklininkų surašomos ir gerokai tolimesnės gentys (kuršiai, lybiai ir kt.), rodo, jog rusų ekspanzija siekė ne tiktais artimiausius kaimynus. Tiesioginių žinių apie puolamas teritorijas ar konkrečių vietovardžių šaltiniuose paprastai nepateikiama. Jie svarbūs daugiau tuo, jog įvardija lietuvių etnosą kaip savo kaimynus.

Po didžiojo kunigaikščio Mstislavo mirties (1132 m.) Kijevo Rusios valstybei suskilus į daugybę kunigaikštystėjų XII a. antrojoje pusėje karinių akcijų kryptis pasikeitė. Nuo 9-ojo dešimtmeečio rusų kunigaikštystės tapo nuolatinės lietuvių agresijos taikiniu. Didelis Pskovo puolimas minimas 1183 (6691) m. (Полное, 1841, c. 18). Vėliau lietuvių kariaunos siaubdavo didžiulę teritoriją, pasiekdavo netgi Smolenską, Pinską, Brestą (Pašuta, 1971, p. 258). „Sakmėje apie Igorio žygį“ randame tokias eilutes: „Štai jau Sula nebeteka sidabrinėmis srovėmis į Pereslavlio miestą, ir Dauguva drumstai teka tiems rūstiems polockiečiams, pagonims šūkaujant. Tiktai vienas Iziaslavas, Vasilko sūnus, pažvangino savo aštriu kalaviju į lietuvių šalmus...“ (Слово, 2002, c. 311). Sunku pasakyti, ar užuominā apie Dauguvą reiškia šią upę skyrus lietuvių ir polockiečių žemes. Panašu, kad čia buvo nuolatiniai su-

sidūrimų zona. Tačiau bet kuriuo atveju tenka pripažinti, kad šaltinyje kalbama ne tiek apie etnines, kiek apie politinės ir karinės įtakos ribas. Juolab kad pagrindinė poemos siužeto linija yra karo žygis. „Sakmėje apie Igorio žygį“ atpasakojami XII a. pabaigos įvykiai (Igorio mūšis su polovcais įvyko 1185 m.). Manoma, kad tuo metu sukurta ir poema. Spėjama, kad jos autorius buvo aprašomų įvykių dalyvis (Рыбаков, 1993, c. 506). Tiesa, kai kuriu autorių teigimu, šaltinis gali būti sukurtas ir gerokai vėliau – XIV a. pabaigoje (Ломов, 2000) ar netgi ne anksčiau nei XVII a. (Зимин, 1967, c. 144). Bet kuriuo atveju „Sakmėje apie Igorio žygį“ atispindi reali XII a. pabaigos situacija. Tai patvirtina ir siužeto paralelės su Hipatijaus metraščiu. Detalės (Dauguvos paminėjimas) poemoje neturėtų būti nutilusios nuo realybės. Šiuo požiūriu kūrinio autentiškumo klausimas nėra esminis.

Informacijos apie lietuvių teritoriją esama Livonijos ordino šaltiniuose, kurie lietuvius mini jau nuo XII a. pabaigos (Livländische, 1876, p. 7–8). Be abejo, juose atispindi daugiau šiauriniame lietuvių pasienyje vykę įvykiai. Sie šaltiniai suteikia nedaug tiesioginių duomenų aptariamajai temai. Tačiau juose aptinkamos, nors ir negausios, užuominos apie Lietuvos šiaurinę ribą, padeda susidaryti vaizdą apie tai, kiek toli į šiaurę egzistavo lietuvių-slavų paribys. Henriko Latvio kronikoje aprašoma, kaip 1213 m. lietuvių po žygio į Livoniją „...persikélē per Dauguvā ir pasieké savo žemēs sieną...“ (Latvis, 1991, p. 87). Ten pat minima, kad „...reikšdami taikos ir draugystės su teutonais atsisakymą...“, lietuvių mėtė į Dauguvą ietis (ten pat, p. 87). Dauguvos pavadinimas sutinkamas ir kitose šios kronikos vietose: 1207 m. lietuvių „Persikélē per Dauguvā... éjo į Toreidą...“ (ten pat, p. 52), 1213 m. „...persikélē per Dauguvā į Lenevardēs žemę...“ (ten pat, p. 88) ir t. t. Eiliuotojoje Livonijos kronikoje pasakoja, kaip lietuvių žvalgai praneša, kad „...ju [Ordino] kariuomenė didžiulė čionai nuo Dauguvos atėjo...“ (Livländische, 1876, p. 117). 1290 m. laiške minima „lietuvių žemė anapus Dauguvos“ (Liv-, 1853, p. 671).

Henrikas Latvis pateikia ir šiokių tokius žinių apie lietuvių ir prie Dauguvos esančios Jersikos rusų ryšius, dažniausiai pasireiškusius bendromis karinėmis akcijomis, kaip antai Rygos puolimas 1203 m. (Latvis, 1991, p. 35). Minima, kad rusai „...leisdavo jiems [lietuviams] keltis per Dauguvā ir parūpindavo jiems maisto žygiuose tiek prieš Rusiją, tiek prieš Livoniją ir Estiją“ (ten pat, p. 63). 1215 m. į pagalbą apgultai Jersikai atvykę lietuvių „...kitose Dauguvos pusėje laukė teutonų“ (ten pat, p. 92). Kaip matyti, prie Dauguvos vyko nuolatiniai kariniai susidūrimai. Henriko Latvio minimi lietuvių yra būtent Rytų Lietuvos (ne Žemaitijos) gyventojai (Gudavičius, 1989, p. 34–35).

Dauguva kaip lietuvių tiesiogiai valdomos teritorijos riba figūruoja Naugardo Pirmajame metraštyje, kuriame pasakoja apie 1266 (6774) m. įvykusį Daumanto pskoviečių ir Gerdenio vadovaujamų lietuvių mūšį (2 pav.). Čia aiškiai pažymima, kaip kariuomenės persikelia į „šią“ (t. y. – rusų) Dauguvos pusę (*на сю сторону*) (Полное, 1841, c. 58–59). Tas pats mūšis kiek išsamiau aprašomas ir Naugardo Ketvirtajame metraštyje (Полное, 1915, c. 236) ir „Pasakojime apie Daumantą“ (XIV a.), kurio žinoma daug variantų (Охотникова, 1985, c. 197, 201, 207). Šiuose šaltiniuose taip pat figūruoja Dauguvos pavadinimas bei

2 pav. Daumanto pskoviečių mūšis su lietuvių ties Dauguva (miniatiūra iš „Pasakojimo apie Daumantą“ XVI a. nuorašo) (Охотникова, 1985, c. 181).

pasirodo informacijos, padedančios tiksliau nustatyti mūšio vietą: „...o kiti lietuviai Dauguvoje paskendo, o septyniasdešimt vyru Dauguva išmetė į Goidovo [Гоудов, Гаудов] salą...“. Pastaroji vietovė, be didesnių abejonių, sietina su Glaudusolos sala prie Glaudanių kaimo, apie 20 km žemiau Daugpilio.

Visgi dažnas Dauguvos minėjimas greičiausiai atspindi ne tiek etninę, kiek tuomet nusistovėjusią politinę situaciją. Upė buvo svarbi taktine prasme – palei ją rengti karo žygiai, prie jos (greičiausiai – persikėlimui tinkamosė vietoje) rengtos pasalos (Latvis, 1991, p. 127). Todėl kairysis Dauguvos krantas, kur baigėsi Ordino įtaka, kronikininkų suvoktas kaip lietuvių žemė. Šiame kontekste Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio žodžius, kad Daugpilis „...pastatytas pačioje mano širdyje...“ (Livländische, 1876, p. 189), reikėtų laikyti šios vietovės kaip pasienio punkto svarbos pabrėžimu. Sąvoka „lietuvių žemė“ tuomet reiškė ne šio etnoso gyvenamą kraštą, o lietuvių valdomą teritoriją. Iš tiesų tai galėjo būti sėlių, mišriai sėlių ir lietuvių arba apskritai retai apgyvendintos, per karus nuiniokotos teritorijos.

Taigi šiaurinės lietuvių-slavų paribio dalies rekonstrukcija tiesiogiai susijusi su Lietuvos ir Sélos ribų problematika. Šiuo klausimu duomenų suteikia karaliaus Mindaugo donacinių aktai, kuriais jis Livonijos ordinui dovanajo žemių Séloje. 1255 m. spalio mėnesio akte nurodomos dovanojamos Sélos teritorijos: *Meddene, Pelone, Maleysine/Maleisine, Thowraxe* (Liv-, 1853, p. 371–373). Šių vietovardžių lokalizacijos klausimu išsakyta nemažai skirtinė nuomonė. Jas apibendrinės J. Ciglis linkęs *Meddene* ir *Pelone* lokalizuoti dabartiniuose Kupiškio ir Rokiškio rajonuose, *Maleysine* sieti su Malešiais prie Svėdasų, o *Thowraxe* – su Šventosios kairiuoju intaku Taurože (Ciglis, 2002, p. 14–19). 1261 m. rugpjūčio 7 d. aktu apibrėžiama pietinė Sélos riba vedama nuo Daugpilio (*Nowenene, Novenene*) per Luodžio (*Lodenbeke*), Dusetų (*Dussethe*), Sartų (*Sarthe*) ežerus, Šventosios (*Swentuppe, Swentoppe*) aukštupį, Latavą (*Lettowiae, Lettawie*), Vašuoką (*Wassenke, Waseweke*), Viešintą (*Vesinthe, Wesinte*), Lévenį (*Lenene, Levene*) (Liv-, 1853, p. 461–464). Tiesa, akto autentiškumas abejotinas. Greičiausiai tai – XIV a. pabaigos falsifikatas (Maleczyński, 1936, p. 48–49). Todėl jo informaciją derėtų vertinti kritiskai. Dokumentas sukurtas siekiant pagrįsti Ordino pretenzijas į dalį Lietuvos teritorijos. Visgi labiau tikėtinės paties dovanojimo fakto suklastojimas nei geografinės informacijos iškraipymas. Šaltinio duomenys neturėtų būti nutolę nuo realios situacijos. Tiesa, pietrytinis akte apibrėžtos teritorijos pakraštys, apimantis dalį ankstesnės Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijos, atrodo mažiau įtikinančias. 1392 m. padarytame ankstesnio dokumento nuo-

raše nurodoma tokia pietinė Sélos riba: Šetekšnos (*Sattaxen*) aukštupys, Jara (*Gerre*), Šventoji (*Hilgebeke*), Latava (*Lettow*), Viešinto (*Vessytes*) ežeras, Lėvuo (*Lenene*), Pyvesa (*Pywessen*) (Liv-, 1857, p. 687). Istorinių šaltinių patikimumą patvirtintų ir I tūkst. pabaigos–II tūkst. pirmųjų amžių sėliškų laidojimo paminklų topografija. Jų paplitimo pietinė riba iš esmės sutampa su 1392 m. aktu apibrėžta teritorija (Simniškytė, 1999, p. 30, pav. 5).

Kaip matyti, realus lietuvių-slavų paribys greičiausiai egzistavo tiktais ruože piečiau Daugpilio ar netgi Drūkšių ezero. Šiauriau šių miestų (palei Dauguvą iki Jersikos) Lietuvos ribą galima vesti tik sąlyginai, turint omenyje rašytinių šaltinių pobūdį. Be to, ir dešiniojo Dauguvos kranto priskyrimas rusams veikiai atspindi rašytinių šaltinių autorių suvokimą nei realią etninę situaciją. Nors Jersika kronike figūruoja kaip rusų pilis (Livländische, 1876, p. 16; Latvis, 1991, p. 63, 89), archeologinių tyrinėjimų piliakalnyje bei greta esančiame kapinyne metu aptikta tiek slavams, tiek latgaliams būdingų dirbinių (Vilcāne, 2004, p. 59–68, 103–110, pav. 16–23). Panašu, kad čia gyventa polietninės arba slaviško elito valdomos latgalių bendruomenės. Pagal rašytinius šaltinius atkuriama lietuvių-slavų riba šiame regione iš esmės buvo dviejų karinių galių susikirtimo ruožas svetimoje (sėlių ir latgalių) etninėje aplinkoje.

Dar keliuose XIII a. šaltiniuose aprašoma Lietuvos geografinė padėtis Rusios atžvilgiu. „Sakmėje apie Rusios žemės žūtį“ nurodomos tokios Rusios vakarinės ribos: „...nuo vengrų iki lenkų, nuo lenkų iki čekų, nuo čekų iki jotvingių, nuo jotvingių iki lietuvių, nuo lietuvių iki vokiečių, nuo vokiečių iki karelų...“ (Бегунов, 1965, c. 183). Nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašyme“ (1255–1260 m.) Lietuva minima kaip gretima Rusiai žemė (Colker, 1979, p. 722). Deja, tikslėnių duomenų apie jos ribas šaltinis nesuteikia. Viso labo nurodoma ją esant į rytus nuo Žemaitijos.

Konkretnių žinių apie lietuvių ir rytų slavų teritorijas randame XIII a. antrosios pusės–XIV a. šaltiniuose. Hippatijaus metraštis, aprašydamas 1262 (6770) m. įvykius Lietuvoje, pamini, kad Vaišvilkas įkūrė vienuolyną „...prie Nemuno upės, tarp Lietuvos ir Naugarduko...“ (Полное, 1843, c. 201). Taigi, pasak metrasčio, Nemunas skyrė lietuvių ir slavų žemes. Kaip jau minėta, lietuvių palei Nemuną greičiausiai gyventa ir toliau į vakarus, bent iki Gardino. Naugarduką priklausius krivicių žemei mini ir Petras Dusburgietis, aprašydamas 1314 m. kryžiuočių žygį į šį miestą: „...brolis Henrikas, maršallas, patraukė su visa savo kariuomene į Krivicių žemę, užėmė Naugarduko miestą ir ji ligi pamatų sugriovę...“ (Dusburgietis, 1985, p. 265). Vygando Marburgiečio kronikoje pasakojama apie 1361 m. vykusį žygį „...i Rusią, į Deliatičių kraštą...“ (vie-

tovė netoli Naugarduko kairiajame Nemuno krante) (Murburgietis, 1999, p. 109).

Tiesa, Naugardukas kai kuriuose dokumentuose, pavyzdžiu, 1415 m. Vytauto laiške Ordino magistrui, vadinamas „Lietuvos Naugarduku“ (*Littawischer Nowogrotko*) (Liv-, 1867, p. 67). Visgi šiuo terminu veikiausiai siekta ne pabrėžti Naugarduko lietuviškumą, bet tiesiog atskirti jį nuo Didžiojo Naugardo (*Grote Novgarden, Naugarden, Nogarthen, Nogharden* ir t. t.).

Apie rytinį lietuvių paribį ši tą pasako trumpa žinutė Hermano iš Vartbergės „Livonijos kronikoje“, pasakojanti apie 1378 m. įvykius: „...*brolis Vilhelmas, Livonijos magistras, pasiuntė krašto maršalą, broli Robyną, prieš rusus į Mendelės pilį, kuri buvo pagonių pagalbininkė ir bendrininkė*“ (Hermanas, 1991, p. 208). Kaip matyti, Medilas vadinamas rusų teritorija. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Medilas laikomas pagonių (be jokios abejonių, turimi omenyje lietuviai) bendrininku. Glaudus bendravimas tarp lietuvių ir rusų, veikiausiai buvęs karinio pobūdžio ir todėl patraukęs kronikininko dėmesį, turėtų atspindėti ir geografinį Medilo ir Lietuvos artumą.

Svarbios informacijos suteikia 1387 m. balandžio 28 d. Jogailos privilegija Skirgailai, kurioje apibrėžiamos jam suteikiamas valdyti žemės. Privilegijos tekste aiškiai skiriama „tikroji“ Trakų Kunigaikštystė ir „rusų pusė“. Pastarajai priklauso Minskas, Svisločis, Bobruiskas, Rečica, Liubečis, Lohoiskas, Lebedevas ir t. t. (Jakubowski, 1907, p. 24, 44–45). Lebedevas (netoli Molodečno) yra toliausiai į vakarus nutolęs minimas rusų miestas. „Tikrosios“ Trakų Kunigaikštystės riba pietryčiuose vedama per Vokę, Šalčininkus, Žižmą, Radūnę, Druskininkus (ten pat, p. 24, 45). Šaltinis ypač svarbus dėl savo pobūdžio. Tai – oficialus aktas, kuriuo nustatomos Jogailos vietininko valdos, todėl surašytas preciziškai. Jo patikimumu abejoti nemenka.

I darbe apsibrėžtus chronologinius rėmus nepatenkančiuose, tačiau chronologiškai artimuose arba šio laikotarpio įvykius nupasakojančiuose šaltiniuose taip pat galima rasti užuominą apie lietuvių ir slavų teritorijas. Lenkijos viduramžių istorikas J. Dlugošas, savo veikale „Šlovingiosios Lenkijos Karalystės metraščiai arba kronikos“ aprašydamas Dneprą ir jo intakus, pamini, kad Berezina skiria Lietuvą nuo Rusios (Długosz, 1962, p. 131). Ši informacija, be abejo, atrodo menkai tikėtina. Tokiu atveju Lietuvos–Rusios sieną reikėtų nukelti gerokai toliau į rytus nei nurodo kiti šaltiniai. Greičiausiai ši istoriko teiginį reikėtų aiškinti dviejų upių painiojimu. J. Dlugošo, gerai išmaniusio Lenkijos geografiją ir skyrusio nemažai dėmesio šalies upėms, žinios apie Dnepro baseiną gerokai skurdesnės. Jo aprašymas neišsamus bei netikslus (Kornaus, 1925, p. 89–90). J. Ochmanskis pastebi, kad J. Dlugošas, veikiau-

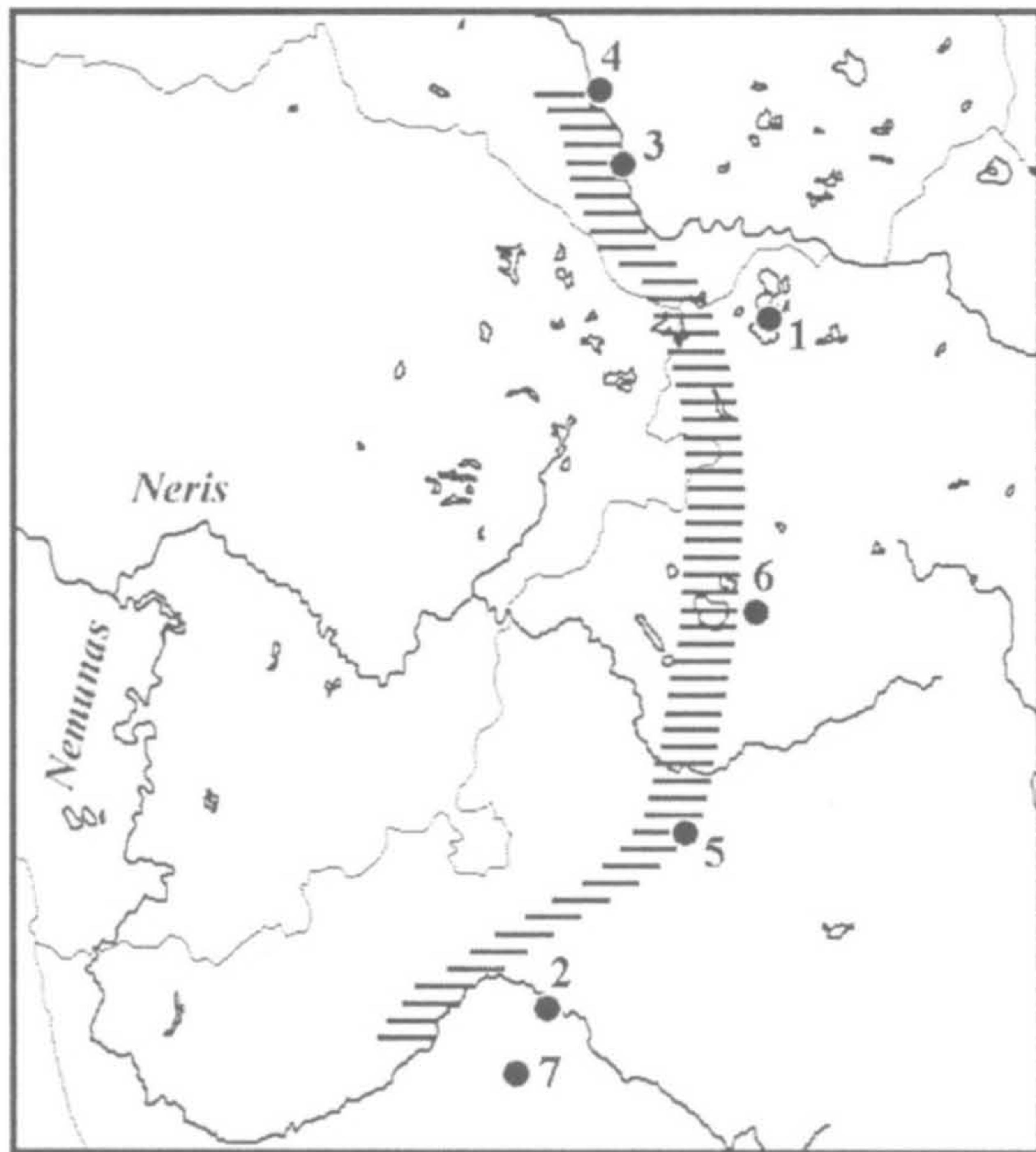
siai turėjęs kelis informacijos šaltinius, galėjo neskirti to paties pavadinimo Dnepro ir Nemuno intakų (Ochmański, 1980, p. 189). Lietuvos–Rusios pasienis ties pastaraja upė atrodo visai realus. Jis praktiškai sutampa ir su kitu šaltinių informacija. 1387 m. Jogailos akte minimas Lebedevas yra vos apie 8 km į šiaurę nuo Berezinos dešiniojo kranto.

Tam tikrų žinių, atspindinčių greičiausiai XII a. pabaigos įvykius, randame legendinėje Lietuvos metraščio dalyje. Čia minima, kad kunigaikščiai Kernius ir Gimbutas „...*sutelkė savo pajėgas iš Lietuvos ir Žemaičių ir ledosi į Rusią, link Breslaujos ir Polocko...*“ (Lietuvos, 1971, p. 45). Nors kunigaikščių istorišumas abejotinas, pati žinia atitinka rusų metraščių informaciją apie lietuvių puolimus. Jos patikimumą didina ir tai, kad toliau aprašomas realus faktas – vokiečių įsikūrimas Livonijoje (ten pat, p. 45). Breslauja kaip vietovė, esanti tarp Lietuvos ir Rusios, minima ir 1439 m. Ordino dokumente (Liv-, 1889, p. 405).

M. Stryjkovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir vienos Rusios kronikoje“ aprašomas 1217 m. lietuvių, žemaičių bei kuršių žygis į Rusią. Pasakojama, kad lietuvių ir žemaičių pajėgos, vadovaujamos Živinbudo ir Montvilos, susitiko prie Neries ir įžengė į „rusų pusę“ (Stryjkowski, 1846, p. 235). Tą patį žygį apraše ir A. Vijūkas-Kojelavičius „Lietuvos istorijoje“, pridėdamas, kad vėliau jungtinės pajėgos persikelė per Nemuną ir įsitvirtino Naugarduke, „...*kad iš čia galėtų sekmingiai grasinti netoli eseanciai Rusiai...*“ (Vijūkas-Kojelavičius, 1988, p. 78). Šioje vietoje istorikai rėmési Lietuvos metraščio duomenimis (Lietuvos, 1971, p. 46–47), tačiau pateikiama ir naujos informacijos: nurodoma įvykių data, aprašoma lietuvių ir žemaičių ginkluotė (M. Stryjkovskis), kovos strategija (A. Vijūkas-Kojelavičius). Tikėtina, kad autorai rėmési ir kokiaisiais nors kitaip šaltiniais. M. Stryjkovskis, aprašydamas karines akcijas, apskritai stengési būti tikslus, pavyzdžiu, bandē lokalizuoti mūšių vietas pagal žemėje randamus ginklus (Abramowicz, 1979, p. 67–68).

Apibendrinus XI–XIV a. įvykius aprašančius šaltinius, galima nubrėžti schematišką ribą, ties kuria prasidėjo slavų (rusų) gyvenamos teritorijos. Ją reikėtų vesti nuo Jersikos, į pietus palei Dauguvą, į vakarus nuo Breslaujos, per Ušos žemupį, palei Bereziną bei palei Nemuną ties Ditus ir Gaujos žemupiais (3 pav.). Kiek neaiški šios ribos atkarpa tarp Breslaujos apylinkių ir Ušos žemupio. Greičiausiai čia ji driekėsi per Vydių apylinkes, Pastovius, Naručio ezerą bei palei to paties pavadinimo upę. Remiantis vien rašytinių šaltinių žiniomis, sunku atsakyti į klausimą, ar tarp lietuvių ir slavų būta negyvenamų teritorijų.

Išvadų patikimumą kiek menkina tai, kad turimų duomenų nepakanka nustatyti Lietuvos rytinę ribą atskirais

3 pav. Lietuvių etninė riba rytuose XI–XIV a. rašytinių šaltinių duomenimis ir svarbiausios darbe minimos vietovės (1 – Breslauja, 2 – Deliatičiai, 3 – Glaudusola, 4 – Jersika, 5 – Lebedevas, 6 – Medilas, 7 – Naugardukas). L. Kurilos brėž.

laikotarpiais. Neatsižvelgiant į šią aplinkybę, tektų daryti menkai tikėtiną prielaidą, kad etninių teritorijų ribos maždaug keturis šimtmečius išliko nepakitusios. Be to, remiantis rašytiniais šaltiniais atkuriant Lietuvos–Rusios sieną reikia nepamiršti paties jų pobūdžio. Tai – ir hagiografiniai šaltiniai (šv. Brunono gyvenimo ir mirties aprašymai), ir viduramžių grožinės literatūros pavyzdžiai („Sakmė apie Igorio žygi“), ir metraščiai bei kronikos, ir administracinių dokumentų. Savykos „Lietuva“ ir „Rusia“ juose gali įgauti kiek skirtinį prasmę. Juolab kad įvairūs šaltiniai sukurti skirtingoje kultūrinėje ir politinėje aplinkoje, nevienodai gerai aprašomus kraštus pažinojusių bei nevienodus tikslus turėjusių autorių. Visgi reikėtų manyti, jog visiems aptartiemis šaltiniams bendra tai, kad juose pateikiama informacija atspindi daugiau politinę situaciją, o ne etninį gyventojų identitetą. Prieistoriniai laikai bei viduramžiai etniškumo savyka apskritai neturėjo dabartinės prasmės. Etninė savimonė nebuvo aiškiai apibrėžta. Jos lygis buvo neatsiejamas ir nuo socialinio statuso (Pohl, 1991, p. 41). Kiek etniškumas ir politinė priklausomybė koreliavo tarpusavyje, yra atskiras klausimas. I jį bent iš dalies turėtų padėti atsakyti ir pirmoji šio darbo dalis, kurioje analizuojami archeologijos mokslo teikiami duo-

menys, galintys padėti rekonstruoti lietuvių ir rytų slavų etninę ribą.

Vertėtų pastebėti, kad rašytinių šaltinių analizė rytinę lietuvių ribą nukelia toliau į rytus nei buvo paplitusi Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Ir tai nebūtinai laikytina kladingsos metodikos rezultatu. Archeologijos ir rašytinių šaltinių duomenys suteikia žinių apie skirtingus etniškumo aspektus. Be to, nemenkas chronologinis atotrūkis tarp Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ir kai kurių šiame darbe naudotų rašytinių šaltinių sukūrimo laiko taip pat gali būti objektyvi tokio neatitikimo priežastis. Tikėtina, kad politinė Lietuvos ekspansija XIII–XIV a. salygojo ir lietuvių etnoso teritorijos rytuose didėjimą. Kita vertus, archeologijos duomenys leidžia daryti prielaidą apie slavų plitimą į vakarus XII–XIII a. Tai tik dar kartą patvirtina praeities etninių procesų (ar bent jau jų atspindžių mums prieinamuose šaltiniuose) sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą.

IŠVADOS

1. Turimų negausių XI–XIV a. rašytinių šaltinių duomenimis, ribą tarp Lietuvos ir Rusios reikėtų vesti nuo Jersikos, į pietus palei Dauguvą, į vakarus nuo Breslaujos, per Ušos žemupį, palei Bereziną bei palei Nemuną ties Ditzos ir Gaujos žemupiais. Kiek neaiški šios ribos atkarpa tarp Breslaujos apylinkių ir Ušos žemupio. Greičiausiai čia ji driekėsi per Vyžių apylinkes, Pastovius, Naručio ezerą bei palei to paties pavadinimo upę.

2. Rašytiniai šaltiniai nesuteikia informacijos, ar tarp lietuvių ir slavų būta negyvenamų teritorijų.

3. Atkuriant lietuvių–rytų slavų etninę ribą būtina atsižvelgti į lietuvių ir kitų baltų genčių teritorijų ribų problematiką. Ordino bei rusų šaltiniai kaip lietuvių teritoriją veikiausiai suvokė Sélos dalį, patekusią Lietuvos politinėn įtakon. Šiaurinėje dalyje realus lietuvių–slavų paribys greičiausiai egzistavo tiktais ruože piečiau Daugpilio ar netgi Visagino.

4. Pietinės lietuvių–rytų slavų paribio dalies klausimas neatsiejamas nuo lietuvių–jotvingių ribų klausimo. Rašytinių šaltinių (šv. Brunono misijos aprašymų) autorai painiojo „lietuvių“ ir „prūsų“ („jotvingių“) savykas. Todėl pietryčiuose Lietuvos ribas įmanoma atkurti tiktais sąlyginai.

5. Dauguma rašytinių šaltinių atspindi ne tiek etnines, kiek politinės ir karinės lietuvių įtakos ribas. Patikimos informacijos aptariamai problemai spręsti jie gali suteikti tik kitų mokslų (archeologijos, kalbotyros) teikiamų duomenų kontekste.

6. Rašytinių šaltinių duomenimis atkurta lietuvių gyvento teritorija rytuose yra didesnė nei Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorija.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĀRAŠAS

- Abramowicz A.**, 1979 – Urny i ceraunie // *Acta Archaeologica Lodzienia*. Łódź, 1979. Nr. 27.
- Alekna P.**, 1919 – Lietuvos istorija. Kaunas, 1919.
- Baliński M., Lipiński T.**, 1846 – Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa, 1846. T. III.
- Baranauskas T.**, 2002 – Kur buvo Lietuvos žemė? // *Lituanistica*. Vilnius, 2002. Nr. 2(50), p. 3–18.
- Białyński G.**, 1998 – Šv. Brunono mirties vieta // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997 metai. Vilnius, 1998, p. 5–20.
- Bieniak J.**, 1969 – Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji // *Acta Baltico-Slavica*. Białystok, 1969. T. 6, p. 181–195.
- Ciglis J.**, 2002 – Senās Sēlijas vēsturiskās ģeogrāfijas problēmas // *Latvijas Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga, 2002. Nr. 8, p. 9–23.
- Colker M. L.**, 1979 – America Rediscovered in the Thirteenth Century? // *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Cambridge-Massachusetts, 1979. Vol. LIV, No. 4, p. 712–726.
- Daukantas S.**, 1976 – Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje // *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1976. T. 2, p. 5–706.
- Długosz J.**, 1962 – Roczniki czyli kroniki sławnego królewstwa Polskiego. Warszawa, 1962. Ks. 1.
- Dusburgietis**, 1985 – Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985.
- Gudavičius E.**, 1983 – „Lietuvos“ vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose // *MADA*. Vilnius, 1983. T. 3(84), p. 79–88.
- Gudavičius E.**, 1989 – Kryžiaus karai Pabaltijoje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989.
- Gudavičius E.**, 1996 – Šv. Brunono misija // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 1996. T. 3(12), p. 115–128.
- Gudavičius E.**, 1997 – Ar pasistūmėta sovietinėje istoriografijoje po Henryko Łowmiańskiego „Studijų apie Lietuvos valstybės ir visuomenės genezę“ // *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius, 1997. Nr. 5, p. 7–22.
- Hermanas**, 1991 – Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika // *Livonijos kronikos*. Vilnius, 1991, p. 153–208.
- Ivinskis Z.**, 1978 – Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978.
- Jakubowski J.**, 1907 – Opis Księstwa trockiego z roku 1387. Przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej, z mapą // *Przegląd historyczny*. Warszawa, 1907. T. 5, p. 22–48.
- Jakubovskis J.**, 1921 – Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921.
- Jonynas I.**, 1928 – *Lietuvos tautos istorija*. Kaunas, 1928.
- Kamiński A.**, 1953 – Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki, gospodarcze i społeczne. Łódź, 1953.
- Klimas P.**, 1917 – *Lietuva. Jos gyventojai ir sienos*. Vilnius, 1917.
- Klimčiukas F., Vidugiris A.**, 1981 – Iš etnolingvistinių ir religinių santykų istorijos baltų ir rytų slavų paribio zonoje // *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius, 1981, p. 93–99.
- Kornaus J.**, 1925 – Jan Długosz, geograf Polski XV wieku. Z 2 mapami // *Prace geograficzne*. Lwów–Warszawa, 1925, Zesz. V, p. 81–126.
- Kraszewski J. I.**, 1847 – *Litwa. Starožytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. Historya do XIII wieku*. Warszawa, 1847. T. I.
- Kürbisówna B.**, 1962 – *Dagome iudex – studium krytyczne* // *Początki Państwa Polskiego*. Poznań, 1962, p. 363–424.
- Latvis**, 1991 – Henrikas Latvis. Senosios Livonijos kronika, pagrīsta trijų pirmųjų vyskupų darbais // *Livonijos kronikos*. Vilnius, 1991, p. 23–152.
- Lietuvos**, 1971 – *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*. Vilnius, 1971.
- Livländische**, 1876 – *Livländische Reimchronik*. Paderborn, 1876.
- Liv-**, 1853 – *LUB. Reval*, 1853. Bd. I.
- Liv-**, 1857 – *LUB. Reval*, 1857. Bd. III.
- Liv-**, 1867 – *LUB. Riga*, 1867. Bd. V.
- Liv-**, 1889 – *Riga-Moskau*, 1889. Bd. IX.
- Łowmiański H.**, 1931 – *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. Wilno, 1931. T. 1.
- Maleczyński K.**, 1936 – W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261 // *Ateneum Więłeńskie*. Wilno, 1936. Roczn. XI, p. 1–56.
- Marburgietis**, 1999 – *Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius, 1999.
- Monumenta**, 1864 – *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski*. Lwów, 1864. T. 1.
- Monumenta**, 1934 – *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Lipsiae*, 1934. T. XXX, pars. II.
- Nalepa J.**, 1964 – Jaćwigowie. Nazwa i lokalizacja // *Prace Białostockiego towarzyszywa naukowego*. Białystok, 1964. Nr. 2.
- Narbut T.**, 1856 – *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*. Wilno, 1856.
- Ochmański J.**, 1980 – *Lietuvos etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus* // *Rytų Lietuva*. Chicago, 1980. T. IV, p. 121–227.

- Paszkiewicz H.**, 1933 – Jagiellonowie a Moskwa. Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Warszawa, 1933. T. I.
- Pašuta V.**, 1971 – Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius, 1971.
- Pohl W.**, 1991 – Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies // Archaeologia Polona. Warsaw, 1991. Vol. 29, p. 39–49.
- Savukynas B.**, 1999 – Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis. Etninio identifikavimo provizorinis bandymas // Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui. Vilnius, 1999, p. 13–18.
- Scriptores**, 1861 – Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Leipzig, 1861. Bd. 1.
- Simniškytė A.**, 1999 – Sēliai // LK. Vilnius, 1999. Nr. 5, p. 26–35.
- Stryjkowski M.**, 1846 – Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi. Warszawa, 1846. T. I.
- Šapoka A.**, 1936 – Lietuvos istorija. Kaunas, 1936.
- Šimėnas V.**, 1997 – Jotvingiai: seniausioji Seinų ir Punsko krašto praeitis // LK. Vilnius, 1997. Nr. 3, p. 3–12.
- Tautavičius A.**, 1966 – Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu // MADA. Vilnius, 1966. Nr. 2(21), p. 161–182.
- Tautavičius A.**, 1994 – Jotvingiai, dainavai, sūduviai, poleksénai ir... // Lietuvos mokslas. Vilnius, 1994. T. 2, kn. 1(2), p. 4–14.
- Vijūkas-Kojelavičius A.**, 1988 – Lietuvos istorija. Vilnius, 1988.
- Vilcāne A.**, 2004 – Senā Jersika. Rīga, 2004.
- Zająckowski S.**, 1941 – Jotvingių problema istoriografijoje // Lietuvos praeitis. Vilnius, Kaunas, 1941. T. 1, sas. 2, p. 387–468.
- Zinkevičius Z.**, 1987 – Lietuvių kalbos istorija. Iki pirmųjų raštų. Vilnius, 1987. T. 2.
- Астрапускас А.**, 1989 – Погребальные памятники ятвяжской земли // Vakaru baltų archeologija ir istorija: Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1989, c. 70–77.
- Бегунов Ю. К.**, 1965 – Памятник русской литературы XIII века „Слово о погибели Русской земли“. Москва–Ленинград, 1965.
- Гаучас П.**, 1988 – К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье // Балто-славянские исследования, 1986. Москва, 1988, с. 195–196.
- Зимин А.**, 1967 – Когда было написано „Слово“? // Вопросы литературы. Москва, 1967. № 3, с. 135–152.
- Карский Е. Ф.**, 1904 – Белоруссы. Введение к изучению языка и народной словесности // Виленский временник. Вильна, 1904. Кн. I.
- Квятковская А. В.**, 1998 – Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.). Vilnius, 1998.
- Ломов А. М.**, 2000 – „Слово о полку Игореве“ и „Задонщина“: дилогия Софония Рязанца? // Вестник Воронежского Государственного Университета. Серия 1, Гуманитарные науки. Воронеж, 2000. № 2, с 38–60.
- Охотникова В. И.**, 1985 – Повесть о Довмонте. Исследования и тексты. Ленинград, 1985.
- Полное**, 1841 – ПСРЛ. Новгородскія летописи. Санктпетербургъ, 1841. Т. 3.
- Полное**, 1843 – ПСРЛ. Ипатіевская летопись. Санктпетербургъ, 1843. Т. 2.
- Полное**, 1846 – ПСРЛ. Лаврентіевская и Троицкая летописи. Санктпетербургъ, 1846. Т. 1.
- Полное**, 1915 – ПСРЛ. Новгородская четвертая летопись. Петроградъ, 1915. Т. 4.
- Рыбаков Б. А.**, 1993 – Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1993.
- Седов В. В.**, 1968 – Ятвяжские древности в Литве (По поводу статьи А. Таутавичюса «К вопросу о границах между ятвяжскими и литовскими племенами») // MADA. Vilnius, 1968. Nr. 1(26), с. 177–185.
- Слово**, 2002 – Слово о походе Игоревом, Игоря, сына Святославова, внука Олегова // Повести древней Руси. Москва, 2002, с. 303–315.

SANTRUMPOS

LK – Liaudies kultūra

LUB – Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten

MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija

ПСРЛ – Полное собрание русскихъ летописей

THE ETHNICAL BOUNDARY OF THE LITHUANIANS IN EAST IN THE 11TH–14TH CENTURIES (2. THE DATA OF WRITTEN SOURCES)

Laurynas Kurila

Summary

The science of archaeology is the main, but far from being a sole source for investigations of ethnical processes in Lithuania during the first centuries of the 2nd millennium. The written information should also be regarded as an important auxiliary source for investigations in this field.

The beginning of the period, which is discussed in the second part of the study, is defined by appearance of first written sources (the beginning of the 11th c.) and the end of the pagan stage of the State (the end of the 14th c.). The chronology of the first part is conditioned by specifics of the data provided by the archaeology. Therefore, in the second part we confine ourselves to a slightly later period.

The article overviews the written sources beginning from the annals of Quedlinburg where the name of Lithuania (Litua) was mentioned for the first time while describing St. Brunon's mission and death (in 1009). The annals maintain that the missionary was killed at the border of Lithuania–Rus. In the middle of the 11th c. the name of Lithuania appeared in the chronicles of Rus which mostly described the invasive marches to Lithuania. Some Russian sources, as well as sources of the Order of the 12th–14th c. shed some light on the theme under discussion. In them, as a boundary of the territory ruled by the Lithuanians, not infrequently the Daugava River is mentioned. The important information is provided by the Jogaila's privilege as of 1387 granted to Skirgaila where are defined lands given to him for ruling. In the text of privilege the “true” Duchess of Trakai is clearly differenced from the “Russian side”. Lebedev (near to Molodechno) is a Russian town mostly distanced westwards mentioned in the privilege.

Other references to the territories of the Lithuanians and the Slavs may be also found in the sources which are beyond the chronological frames defined by this study, though chronologically near. The narrations about the events of this period also contain such references (in the legend part of the annals of Lithuania, as well as the works of J. Dlugosz, M. Stryjkowski, A. Vijūkas-Kojelavičius).

After summarizing of the sources, which describe the events of the 11th–14th c., a schematic boundary may be drawn to show where the territories settled by the Slavs (the

Russians) began. The boundary should go from Jersika southwards along the Daugava River, westwards from Braslav across the lower reaches of the Usha River, along the Berezina River and along the Nemunas River at the lower reaches of the Dvina- and Gauja Rivers (Fig. 3). The section between the Braslav environments and the Usha lower reaches is somewhat unclear. Most likely it went through the Vidzy environments, Postovy, the Naroch' Lake and the river of the same name.

The fact that the available data do not suffice for fixing the eastern boundary of Lithuania in separate periods somewhat belittles the reliability of data. Furthermore, one should not forget the nature of sources. They include hagiographic sources, examples of medieval fiction, annuals and chronicles and administrative documents. The concepts “Lithuania” and “Rus” may acquire a slightly different sense in them. Nonetheless, one should think that all these discussed sources have one thing in common, namely, that the information contained in them reflects more the political situation than the ethnical identity of population. This should be especially true about the frequent mention of the Daugava River, which was important in a tactical sense. The authors of sources regarded a part of Selonia as the territory of the Lithuanians. In some sources the difference between “the Lithuanians” and “the Yotvingians” might have disappeared. Therefore, the real ethnic border of the Lithuanians – the East Slavs existed within a shorter stretch. How the ethnicity and political dependence correlated is a separate question to answer. At least partially this is done in the first part of this study, which analyzes the data provided by the science of archaeology.

It should be noted that the analysis of the written sources pushes the eastern boundary of the Lithuanians more eastwards, beyond the limits of the barrow culture of East Lithuania. The data of archaeology and written sources give knowledge of different aspects of ethnicity. Moreover, not a small chronological gap between the barrow culture of East Lithuania and the time of creation of some written sources used in this study may also serve an impartial reason for this nonconformity.

Keywords: Lithuanians, East Slavs, Rus, ethnic boundary, written sources.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Page from the copy of Kvedlinburg's annals of the 16th c. where St Brunon's death is mentioned (M. Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos*. Vilnius, 2000, p. 23).

Fig. 2. Battle of Pskovians led by Daumantas with the Lithuanians at the Dauguva River (the miniature from "Nar-

ration about Daumantas", a copy of the 16th c.) (Охотникова, 1985, c. 181).

Fig. 3. Ethnic boundary of the Lithuanians in the East in the 11th–14th c. by data of written sources and the main locations mentioned in the study (1 – Braslav, 2 – Deliatichi, 3 – Glaudusola, 4 – Jersika, 5 – Lebedevo, 6 – Miadel', 7 – Novogrudok).

Laurynas Kurila

Pilų tyrimo centras „Lietuvos pilys“,
B. Radvilaitės g. 7/2, 01100, Vilnius, tel. 261 91 40.
el. paštas: lkurila@lietuviospilys.lt

Gauta 2005 05 03